

Antisotsiaalsus ja diagnoosid

Mihkel Velström

Diagnoosimise küsimus

- Mis on psüühika- ja käitumishäirete diagnoosimises head?
- Kas peab diagnoosima? Mida teha, kui kahtlustan kellelgi diagnoosi?
- Miks on hea teada, millised on minu eripärad?
- Mis saab peale diagnoosimist?

Sõltuvused

- Psühhoaktiivsed ained – F10-F19 (tingitud häired)
 - Sõltuvuse puhul muud ravid on keerulised/võimatud
 - Esimesena korda, siis teised diagnoosid
- Alkohol ja nikotiin
- (Illegaalsed) narkootikumid
 - Närvilõõgastid
 - Opiaadid – morfiin, heroiin; rahustid; GHB (korgijook); kanep; etüülalkohol
 - Närviergutid
 - Kokaiin, amfetamiin, MDMA (Ecstasy), kofeiin, nikotiin
 - Närvihälvitid
 - Hallitsinogeenid – LSD, meskaliin; PCP

Sõltuvused

- Psühhoaktiivsete ainete tarvitamine annab võimaluse erinevate diagnooside saamiseks
 - Teatud omadused avalduvad kindlate keskkonnatingimuste mõjul
- Mis on tarvitaja ja sõltlase vahe
 - Suitsetamine, joomine, söömine, huule alla panek, ninna tõmbamine, süstimine
- Tarvitaja toetamine ja sõltlase ravi
 - Sõltuvuse arenedes on psühhiaatria hea koostööpartner ja tõsised teraapiad vajalikud (nt. KKT)
 - Sõltuvuse puhul on tagasilangused tavalised

Nutisõltuvus

- Kõrvalekalle tervest ja rahuldustpakkuvast elustiilist
- Ülemäärane ajaveetmine arvutis
- Probleemid töö ja/või õppimisega
- Eemaldumine perest ning sõpradest
- Süütunne seoses arvuti kasutamisega
- Koduste tegevuste ja hügieeni kannatamine
- Pidevad mõtted arvutiga seoses, kontrollimatu kasutamine halva enesetundeta, arvuti kui tuju tõstmise vahend, uneaja probleemid

Mida oodata?

- Ärritatavus, uimasus
 - Öine üleval olemine
- Järjest vähenev ühiskonnas osalemine
 - Koolist ära hiilimine
- Motivatsiooni langemine õppimise ja töötamise suhtes
 - Tähelepanu hoidmise raskused, sest mõte on mujal
- Tööl ja koolis ekraani sukeldumine
- (Kodu)tööde mitte tegemine
- Halvnevad peresuhted, lapsevanema võimetuse tunne
- Halvnevad sõprussuhted
 - Sõpruse liikumine online'i
- Probleemi eitamine
- Noorel enese eest hoolitsemise kadu
- Lõpuks tööl ja koolis mitte käimine
 - Kui seaduseid ei riku, ei saa midagi teha?

Aktiivsus- ja tähelepanuhäire

- Võib kahtlustada, kui esinevad:
 - Pidev rääkimine
 - Probleemid sõprade leidmisega/sõprusega
 - Raskused tähelepanu pööramisel
 - Erakordne korratus, segadus
 - Lõpetamata töö
 - Emotsionaalsus
- Teismelise eas oluline koolis käimise positiivne kogemus

ATH

- Stimulatsioonide otsing
 - „Ülesandest mööda“ käitumine - stimulatsioon mõjutab inimese aju võimekust keskenduda sooritusele ja soorituse täideviimist säilitada
 - Vaimne energia madalale -> tähelepanu mujale
 - Pole vaja keelata; luba oma tingimustel
- Tähelepanu hoidmise raskus
 - mõtlemine, millele tähelepanu pöörata
 - otsustamine, mis on oluline vs mis on huvitav
 - valitud rajal püsimine kuni ülesande lõpetamiseni/eesmärgi saavutamiseni
- Töömälu täitub kiiremini
 - sallimatus oodata, kiustaus olla tormaks ilma tegevust läbimõtlmata

ATH

- Koolis ei õnnestu, eakaaslastega koolis ja vabal ajal tihti ei klapi
- Kui teismelisena vaba aega ei täideta, tulevad lihtsalt AS-te kampadega liitumised
- Rohtude olulisus, eriti koolis
 - Kanepi kui ravimi kasutamine
- Kui pere vastu pole austust ning kampades on vastu võetud, siis on juba hilja

Mida oodata?

- Ostan-müün-vahetan õnnestub hästi
- On tihti valmis, et on tõrjutud; soovivad olla hoitud
 - Jahimehed, kes ei leia rakendust?
- Tegevuste vahetamine on kiire, aga keeruline
 - Anna aega kohaneda, oma teemad on peas tal olulisemad
- Vanemad on mõistvad, aga ka väsinud
- A osa võib langeda vanusega, aga teismeiga on ilmselt keerulisim. T osa on püsivam
- Ühiskonna mõistmine, aga koha leidmine keesuline
 - Soov kuuluda

Kuidas toetada?

- Heasoovilik, rahulik olek; karmus pigem pärsib kontakti
- Järjekindlus ja struktuursus
 - Ennetavad kokkulepped; meelde tuletamine, kordamine
 - Reeglid; mitte liialt, põhilised - korda
- Vajadusel kokkulepped suhtlemise piiramiseks/konkretiseerimiseks
- Mõista emotsionaalsust – kiida, kui on kiita
- Enneta aktiivsuse kasvu
- Iga päev on uus päev
- Ei ole mõistlik ise kiirustada; solvuda
- Paigal liikumise võimaldamine; muud rahustavad tegevused
- Kasuta värve
- Võimalusel vaheta lähenemise meetodeid (ilmselt ei keskendu üle 15 minuti ühte moodi)

Kuidas toetada?

- Räägi vähem ja tee rohkem
- Kasuta täpseid juhiseid, pikk filosoofia ja moraal ei ole eesmärgipärased
- Lihtsusta - nt. rõhuta juhiseid/juhtnööre ja anna neid üks korraga
- Suuna välja poole - nt. noor kirjutab üles
- Mnemotehnilisi strateegiaid

- Isiklikud ja/või asutuse sisesed strateegiad, tööriistakast
- Sotsiaalne õpe oluline; prosotsiaalsus oluline, et vältida antisotsiaalsust
 - Oluline käia koolis/tööl, muidu leiab mujal rakendust
 - Aktiivsus hea, kui suunata ühiskonda; heasüdamlikkus ja abivalmidus. Kahetseb vääratusi.

Käitumishäired

- Käitumishäiretele on iseloomulik korduv ja püsiv düssotsiaalne, agressiivne või delinkventne käitumine
- Neid on mitmeid, põhjused on erinevad. Näiteks:
 - Sotsialiseerumata
 - Sotsialiseerunud
 - Tõrges-trotslik
- Antisotsiaalsus pole sümptom, vaid käitumise osa
- Järjepidev ja korduv normist hälbiv käitumine (nt. antisotsiaalsus, agressiivsus)
- Vastutuse tundmine väheneb või kaob, antisotsiaalne käitumine on eesmärk

Kuidas toetada?

- Kui võimalik, siis kindlasti ennetada
 - Psühhiaatri hinnang, kui tõenäoline on samamoodi jätkates käitumishäire välja arenemine?
- Kindlasti mõistlik lasta diagnoosida, mitte oletada
- Kui on välja arenenud, siis on vaja pikaajalist toetusplaani nii noorele kui ka perele
- Ravimid olulised, aga süsteemne ja ilmselt pikalt kestev toetus/teraapia sama oluline
- Tagasilöökide üle ei tasu imestada
- Kiireid lahendusi ei tasu oodata

Mida oodata?

- „Paha“ tunne kohtumistel, sest noor ei kahetse üldjuhul
- Lapsena koolis, aga ebaõnnestuvad mitmed tunnid; noorena rohke kooli mitte jõudmine
- Reeglite rikkumine eesmärgipäraselt
 - Rõõmu/rahulolu/vm sarnane tunne sellest
- Hoolimatuse või tugeva negatiivse emotsiooni väljendamine pere suunas
- Vahel keeruline diagnoosida
 - Võib olla petlik, ka kliinikus
 - Keeldub igasugusest abist (tal on ju lõbus ja saab mis tahab – täiskasvanutel probleem, mitte lapsel/noorel)

Kuidas toetada?

- Kuhu tööle saab minna käitumishäirega? Kas saab?
- Minu arvamus – tavakool ei ole valmis käitumishäirega, nagu ka isiksushäirega (diagn. täisealisena) toime tulema
 - Millised on alternatiivid?
- Saab pere toetada kuskilt poolt, et raviks vajalikud süsteemid üles ehitada?
- Alus ravimata ATH-s? Sünnipärane? Perepõhine?
- Nagu ikka – varasem märkamine tagab parmeid tulemusi ravil

Kiindumus ja häire

- Bowlby kohaselt kujundab lapse isiksust just suhted hooldajaga. Varased kiindumussuhted internaliseeritakse kognitiivseteks mudeliteks, millest hiljem johtutakse teistega suhtlemisel ja nende tunnetamisel.
- Ainsworth neli kiindumusmustrit:
 - Turvaline, vältiv, tõrjuv, kaootiline/segaduses
- Bartholomew täiskasvanute seotus:
 - Turvaline, minnalaskev, kartlik, hõivatud

Mida oodata?

- Kiire kiindumine
- Armukadedus
- Tähelepanu jagamise raskused (seotud eelnevaga)
- Mida vanem noor, seda keerulisem tulemus
 - Kauem olnud häiret tekitavas keskkonnas
- Midagi on perekonnas
 - Ilmselt on peretoetus ka ülejäänud elule vähene (pere tegeleb suhetega või on noor eraldiseisev)
- Suhted on olulisemad kui miski muu; ka antisotsiaalsus
 - Kaudselt ka tõrjuval
 - Ärakasutamise võimalus
 - Suhted inimestega, kes toidavad häire poolset eelarvamust?
- Vältiv levinum kui tõrjuv?
 - Ja keerulisem?

Kuidas toetada?

- Teil ilmselt keeruline
 - Saab mõista
 - Ebamoraalse käitumise korral toetada, kuid siis peab olema kindel, et ei moraliseeri (ei pea kõrge moraali-trooni pealt epistlit)
 - Kui oled, siis ole olemas, aga toetamiseks, mitte kiindumussuhete asendamiseks
- Peamiselt siiski koduga seotud
 - Pereteraapia?
- Tolerants seksuaalsuste, sugude jm sarnastel teemadel
 - Kui palju olete isiklikud vaated nende osas paika pannud?
- Vastassoo ja ka samasoolise noore koha pealt olla tähelepanelik suhte sisu osas
 - Olla teadlik, et mõni võib armastuse ja hoolivuse/tähelepanuga segi ajada
 - Mõista, hoida suhet professionaalsena. Kuidas vastate?

Isiksushäired

- Noortel ei diagnoosita, peab olem väga erandlik juhus, kui seda tehakse
- Tuleb osata nendega arvestada, ennast kaitsta ja samas inimesele õpetada, kuidas sellega toime tulla

- Tundekülmus
- Ebastabiilne isikus
 - Allolev kiindumushäire?
- Düsseltsiaalne/antisotsiaalne isikus
 - Allolev käitumishäire?

Depressioon

- Depressioon
 - Põhisümptomitena kannatab inimene tavaliselt alanenud meeleolu, huvi ja elurõõmu kadumise ning energia vähenemise all
 - Lisasüptomid:
 - tähelepanu ja kontsentratsioonivõime alanemine; alanenud enesehinnang ja eneseusaldus; süü- ja väärtusetustunne (ka kerge vormi puhul); trööstitu ja pessimistlik suhtumine tulevikku; enesekahjustuse- või suitsiidimõtted või -teod; häiritud uni; isu alanemine.

Depressioon

- Kerge depressioon
 - sümptomid on inimese jaoks tavaliselt ebameeldivad, tal on mõningaid raskusi igapäevases töös ja suhtlemises, kuid tõenäoliselt ei kao tema tegutsemisvõime täielikult.
- Mõõdukas depressioon
 - isikul on harilikult märgatavaid raskusi sotsiaalses, tööalases ja koduses tegevuses.
- Raske depressioon psühhootiliste sümptomiteta
 - on väga ebatõenäoline, et isik on suuteline jätkama sotsiaalses, tööalases ja kodust tegevust, välja arvatud väga osaliselt või piiratud ulatuses.

Mida oodata?

- Energia ja pingutuse võime kadu
- Kooli jõudmise vähenemine
- Töö tegemata jätmine/koolikohustuse mitte täitmine, mitte pingutamine
- Motivatsiooni vähenemine või kadu
- Ärritatus
- Noore eraldumine sõpradest; juhutuvuseid võib olla rohkel, sest üksiolek raske
- Rohke energiakulu noorega tegelemisel, lootusetuse tunne

Mida oodata?

- Tervenemine on pikk protsess
- Lähenemine ja tulemus oleneb rasksuastmest
- Unerežiimi segamini minek
- Kodust põgenemine
- Lõikumine
- Enesetapumõtted ja -teod
- Kerge ära kasutada, ka armumisel

Kuidas toetada?

- Kui suunate toetusele/ravile, siis see on pikk protsess
- Kannatlikult, mõistvalt
 - Teemad korduvad, pidevalt negatiivses võtmes
- Faktid, mis saab vastu panna negatiivsele enese ja maailma käsitlesele
 - Juhul kui soovida, et midagi muudab
- Ära tegutse selja taga
 - Usaldada on depressioonis olles keeruline
- Kes pikemalt tegeleb - vajadusel reageeri kiiresti
 - Konfidentsiaalsus ei kehti, kui kellegi elu ja tervis on ohus
- Iga tilk verd ei ole pikka arutelu väärt
- Samuti, pikema toetaja küsimus
 - kuidas üles ehitada Garfieldi-nurka?

Pervasiivne arenguhäire ehk ASH ehk autism

- Arenguhäire
- Sotsiaalse maailma mõtestamise eripära. Mõjutab suhtlemisvõimet ja suhteid teiste inimestega
- Mõtestab maailma teise loogikaga
- Probleemidele ja nende lahendamisele teine lähenemine; pildid kui emakeel
- Sotsiaalne õpe kui võti erinevate teemade lahendamiseks
- Ülitundlikkused; tikid; tantrum

Mida oodata?

- Autistlik noor ei ole
 - paha noor
 - ei soovi paha, ei plaani halba
 - ei solvu, ründa põhjusega
- Autistlik noor on
 - mõtestab sotsiaalset maailma teisiti või teise nurga alt
 - näitab oma sisemaailma harva ja valitutele
- Autistlikkuse tugevused
 - Tugev õiglustunne – nõrkus ja tugevus samal ajal
 - Oskus iseendast lähtuda
 - Suur motivatsioon huvitava ala arendamisel

Mida oodata?

- Üleüldiselt – segadus sees ja väljas
- Sõprus suhted - keerulised saavutada ja hoida; sõprade ees esinemine; sõna-sõnalt lähenemine
- Lähedussuhted - perekond ja sugulussidemed; armumine
- Motivatsioon – tuleb leida motivatsioon noore sees, surve ei ole argument
- Ühiskonna mõju – reageerivad teravalt üldisele suhtumisele; kergem ära kasutada kui diagnoosita
- Vanglasüsteemis tuleb paremini toime kui eraelu süsteemis?
 - See on ühtlasi ka kasutu või pigem kahjulik?

Kuidas toetada?

- Huviala leidmine ja toetamine
- Liiga suured ja detailsed plaanid
 - On vaja, et keegi teine (täisealine) hoiab planeerimist?
- Hea intellekti arendamist taksitab sotsiaalse teadlikkuse häire
 - Sotsiaalse õppe olulisus
 - Kuidas minna mujale seltskonda, kui ma ei tea, kuidas seal olla?
- Sõprus oluline, aga keeruline hoida
- Kui miski on mõttetu, siis on tagasitee keeruline; seda vältida
 - Koolisüsteemi võib olla keeruline taluda
 - Töösüsteemi keeruline mõista
 - Käsule alluda loogilise selgituseta raske kui mitte võimatu

Kuidas toetada?

- Hoiata ette, selgita süsteem lahti
 - Ennustamise võimalikkus oluline, oskab end ette valmistada
- Punktidega rääkimine, lahti võtmine
 - „selgita“-õpe
 - pikad jutustavad tekstid ei sobi ilmselt
- Istekoht võib olla oluline
 - nt. võimalus „varjuda“ teiste pilkude eest
- Luba mitte rääkida või osaleda (teatud piirini)
 - gruppides ilmselt ei osale
- Mõistmine, millal on ülestimulatsioon ja millal mitte

Kuidas toetada?

- Loogiline, faktipõhine, mittedomineeriv suhtlemine
 - Kuid ei tohi ka taanduda
 - Solvuda pole mõistlik
- (Sotsiaalne) ümberõpe
 - Emotsioonid
 - Ka seadused on sotsiaalne kokkulepe
- Plaani on vaja ka peale kooli/kinnipidamisasutust – muidu kordus või planeerimatus
 - Peamiselt kelle vastutus?
 - Keerukus töö leidmisel (ka ülikooli haridusega)

Seksuaalsus

- Seaduse vastane:
 - Enese müümine; suhe alla nõusoleku piiri; suhe narkootikumide toel; pedofiilia ja intsest
- Moraalselt keeruline:
 - Suhe alaealise ja nt. 30-aastase vahel; kui on seotud alkohol jm mitte soovitud käitumine
- Ei käsitle siin suhteid, need on keerulisemad; kuid halvad seksuaalsed kogemused jätavad jääva jälje

Diagnooside tugi AS-le käitumisele

- ATH ja autistlikkuse puhul keerukad suhted, mitte seksuaalsus
- Depressioon ja seksuaalsus
- Kiindumushäire ja seksuaalsus
- Pilastamise ring
- Kes töötab vägistajaga?
- Traumatöö
 - Seksuaalvägivalla all kannatanud noor võiks osata täiskasvanuna samuti oma teemaga edasi tegeleda

Ravi ja ravimid

- Kõigi eelpool nimetatutega kliiniku ja psühhiaatriga koostöö oluline
- Ravimid on (eriti antisotsiaalsuse vaates?) üldjuhul vajalikud
 - Järjepidevus
 - Millal kasutada?

Ravi ja ravimid

- Mis lisaks ravimitele või ravimiteta?
- Koostöö laiapõhjaline, haigla ei ole lahendus
 - Pere, kliinik, KOV, võimalusel kooli ja töökoha toetus, programmid, SRT, eraspetsialistid ja veel
 - Nö. loovad lahendused
 - Kuidas keerulistel juhtudel inimesse usk säilitada?

Mõtisklemist

- Inimesed kordavad seda, mis on viinud edule – kuidas õpetada teistmoodi edukust?
- Inimesed tuginevad tuleviku ja oleviku otsuste vastu võtmisel mineviku kogemustele – kas inimesele on võimalik õpetada uusi teadmiseid, oskuseid?
- Inimestel on hoiakud ja suhtumised, millest ta teadlik ei ole – kuidas neile ligi pääseda/neid muuta?
- Inimesed on mõjutatud ja „läbi imbunud“ oma kasvatusesest ja kasvukeskkonnast – kas seda saab muuta?
- Inimesed hoolivad endast ja soovivad endale positiivset lahendust – positiivne mina- ja sotsiaal-pilt
- Aju poolt õppimiseks vajalik huvi ja järjepidevus

Mõtisklemist

- Pos. kinnitamine (eduelamus), neg. kinnitamine (kinnine asutus)
- Neurodiversiteet ja ühiskond
- Geneetilised tegurid
 - Inimõigus
- Sotsiaalsed tegurid
 - Kas on mõistlik (lasta) olla paigal?

Küsimused

Kõhklused

Kahtlused

Tänan!